

BUGU

Dil ve Eğitim Dergisi

BUGU
Journal of Language and Education

2/2, 171-192

TÜRKİYE

www.bugudergisi.com

E-ISSN: 2717-8137

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 27.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 12.05.2021

Avcı, R. (2021). Besim Atalay'ın Maraş tarihi ve coğrafyası adlı eserinde Maraş'ın tarihine, sosyal ve kültürel hayatına ait izlenimler. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 2(2), 171-192. <http://dx.doi.org/10.46321/bugu.49>

BESİM ATALAY'IN MARAŞ TARİHİ VE COĞRAFYASI ADLI ESERİNDE MARAŞ'IN TARİHİNE, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATINA AİT İZLENİMLER

Eğitimci Yazar Ramazan AVCI

Millî Eğitim Bakanlığı ramazanavci@hotmail.com ORCID

Öz

Kadim bir Anadolu şehri olan Kahramanmaraş'ın tarihi, coğrafyası ve sosyal hayatı ile ilgili olarak 1923 yılına kadar yayımlanmış derli toplu müstakil bir eser bulunmamaktadır. 1915-1916 yıllarında Maraş'a maarif müdürü olarak atanan Besim Atalay, Maraş'ta görev yaptığı süre içinde şehrin tarihini, coğrafyasını, sosyal hayatını, gelenek ve göreneklerini, dilini, yetiştirdiği devlet, ilim ve sanat insanlarını araştırmış, araştırmalarını gözlemleriyle harmanlayarak *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* adlı kitapta toplamış ve eser 1923 yılında yayımlanmıştır. Maraş hakkında derli toplu bir şekilde yazılmış ilk eser olma özelliği gösteren eser Osmanlı Dönemi'nin son yıllarında Maraş'ın sosyal, kültürel, tarihi, siyasi ve ekonomik hayatına ait çok değerli ve aydınlatıcı bilgiler ihtiva etmekte, Maraş özelinde İslamiyet öncesi Anadolu tarihi ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışmanın amacı, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* adlı eserden hareketle eğitimci bir Osmanlı aydınının gözü ve zaman zaman eleştirel bakış açısıyla Maraş'ın tarihine, sosyal ve kültürel hayatına ışık tutan gözlem ve değerlendirmelerini tespit ederek dikkatlere sunmaktır.

Anahtar Sözcükler: Besim Atalay, Maraş, tarih, kültür.

IMPRESSIONS ON MARAŞ'S HISTORY, SOCIAL AND CULTURAL LIFE IN BESİM ATALAY'S WORK NAMED *THE HISTORY AND GEOGRAPHY OF MARAŞ*

Abstract

There is no compact work published until 1923 regarding the history, geography, and social life of Kahramanmaraş, which is an ancient Anatolian city. Besim Atalay, who was appointed as the director of education in Maraş between 1915-1916, researched the history, geography, social life, traditions and customs, the language of the city, the state, science, and art people he raised and blended his research with his observations were published at *The History and Geography of Maraş* named work in 1923. The work, which is the first work written compactly about Maraş, contains very valuable and enlightening information about the social, cultural, historical, political, and economic life of Maraş in the last years of the Ottoman Period, provides information. This study aims to identify and present the observations and evaluations that shed light on the history, social and cultural life of Maraş with the eyes of an educator Ottoman intellectual and occasionally a critical point of view, based on the work named *The History and Geography of Maraş*.

Keywords: Besim Atalay, Maraş, history, culture.

BUGU Dil ve Eğitim Dergisi, 2(2), 2021, 171-192, TÜRKİYE

1. Giriş

Kahramanmaraş, Hititlerden günümüze kadar tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış, eski çağlarda Suriye ve Mezopotamya'yı, Kapadokya ile Anadolu'nun farklı kesimlerine bağlayan önemli kervan yollarının kavşağında yer alan kadim bir şehirdir. Maraş'la alakalı farklı tarihlerde yazılmış, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*, Osmanlı ve İslam tarihleri, yabancı seyyahların makaleleri, *Halep Salnamesi* gibi eserlerde parça parça, yüzeysel ve sınırlı bilgiler bulunmasına rağmen müstakil bir Maraş kitabı yazılmamıştır. Ta ki Besim Atalay tarafından 1916 yılında yazılıp 1923 yılında yayımlanan *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* adlı esere kadar.

Maarif müdürü olarak 2 Ekim 1915-13 Eylül 1916 tarihleri arasında Maraş'ta görev yapan Besim Atalay, Maraş'ta kaldığı süre içerisinde şehrin tarihini, coğrafyasını, sosyal hayatını, gelenek ve göreneklerini, dilini, yetiştirdiği devlet, ilim ve sanat insanlarını araştırarak *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* adlı kitapta toplamış ve yayımlamıştır.

Eser her ne kadar *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* adını taşıyorsa da yalnızca Maraş tarihi ve coğrafyası değil, şehrin sosyal ve kültür hayatı, dil özellikleri, folkloru, arkeolojisi, edebiyatı, yetiştirdiği önemli kişileri de ele almaktadır. Bu bakımdan eser tarih, coğrafya, halk bilimi, dil bilimi, sosyoloji, arkeoloji, iktisat bilimi gibi birçok bilim dalına ait araştırmalara kaynaklık etmektedir.

Eser, Anadolu'nun İslamiyet öncesinden Osmanlı'nın son dönemlerine kadarki tarihini bir bütün olarak vermesi bakımından da kıymet arz etmekte, yalnızca Maraş tarihini değil, aynı zamanda Anadolu tarihine de ışık tutmaktadır. Bu bakımdan eser kendinden sonraki çalışmalara öncülük etmiştir ve etmektedir.

Besim Atalay'ın *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* kitabını yazdığı dönemin sosyal, kültürel ve iktisadi hayatına ait gözlemleri ve eleştirel tespitleri, Maraş'ın bu alanlarda neden arzu edildiği gibi gelişemediği hakkında da sağlıklı fikirler verecektir.

2. Besim Atalay'ın Hayatı ve Eserleri

Eğitimci, devlet adamı, dil bilimci ve ilahiyatçı Ahmet Besim Atalay, 1882 yılında Uşak'ta doğdu. Altı yaşında mahalle mektebine başladı. Daha sonra rüştiye mektebini bitirdi ve Boduroğlu Medresesine kaydoldu. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra 1905 yılında İzmir'e gitti, orada Ramazan ayında Hisar Camisinde vaaz verdi. Aynı yıl İstanbul'a geçti ve Sultanahmet Medresesine yerleşti. Burada Şehzade Camisinde ders veren Çarşambalı Hacı Ahmet Efendi'den Buharî ve Usul-ü Fıkıh dersleri aldı. 1909 yılında Şehzade Camisinde icazet alıp, madalya ve hediyelerle ödüllendirildi (Atalay, 1961, s. 133).

1909 yılında Darülmuallimine kaydoldu. Darülmuallimini bitirdikten sonra Konya Darülmuallimin Rüştiye kısmında fenn-i terbiye muallimliğine atandı ve 14 Ekim 1910-13 Eylül 1911 tarihleri arasında burada görev yaptı. Daha sonra sırasıyla Trabzon Darülmuallimin müdürlüğü (5 Aralık 1911-22 Eylül 1913), İstanbul Darüşşafaka akaid-i diniye muallimliği (14 Ekim 1913-2 Nisan 1914), Konya Darülmuallimin müdürlüğü (8 Nisan 1914-22 Şubat 1915), Maraş Sancağı Maarif Müdürlüğü (2 Ekim 1915-13 Eylül 1916), İçel Sancağı Maarif Müdürlüğü (2 Ekim 1916-24 Eylül 1917), Niğde Maarif Müdürlüğü (3 Ekim 1917-23 Nisan 1919), İçel Maarif Müdürlüğü (ikinci defa 30 Ağustos 1919-10 Mart 1920) görevlerinde bulundu (Atalay, 2015, s. 17).

İstiklal Harbi'nin başından itibaren, Millî Mücadele'de aktif rol alan Atalay, 1919 yılında İçel Maarif Müdürü iken Silifke'de bir grup arkadaşıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdu ve Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeye başladı. Daha sonra Uşak'ta annesi ve yakın akrabalarının Yunanlılar tarafından şehit edildiğini öğrenince memleketine gitti ve orada Redd-i İlhak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde ulusal kurtuluşu destekleyen konferanslar ve camilerde vaazlar vererek halkı direnişe çağırdı (Öz, 2013. s. 430).

Millî Mücadele'ye verdiği destekten dolayı 23 Nisan 1920'de Birinci Büyük Millet Meclisine Kütahya milletvekili olarak giren Atalay yedi dönem art arda milletvekili seçilerek 1946 yılına kadar parlamentoda hizmet verdi. 1928 ile 1930 yılları arasında Dil Encümeninde, 1931 ile 1949 arasında ise Türk Dil Kurumunda çalıştı. Türk Dil Kurumu Dergisinde yazılar yayımladı. 1937-1942 yılları arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde ve Polis Enstitüsünde Farsça dersleri okuttu.

Henüz soyadı kanunu yokken 1917 yılından itibaren kendi isteğiyle Atalay soyadını kullanmaya başlayan Besim Bey, 1934 yılında kanunlaşan soyadı kanununun uygulanmasında da önemli rol üstlendi. Vatandaşa Türkçe soy ad seçiminde yardımcı olmak amacıyla Dâhiliye Vekâletinin isteği üzerine içerisinde 5600'den fazla Türkçe ismin yer aldığı *Türk Büyükleri veya Türk Adları* adlı bir kitap hazırladı ve bu kitap nüfus müdürlüklerine gönderilerek soyadı seçiminde kaynak olarak kullanıldı.

Besim Atalay'ın Türk diline yaptığı büyük hizmetlerden biri de Türk dili tarihinin en önemli eserlerinden biri ve Türkçenin bilinen ilk sözlüğü olan *Divanü Lügati't Türk*'ü ilk defa Türkçeye çevirmiş olmasıdır. Türk Dil Kurumu tarafından 1940-1941 yılları arasında üç cilt olarak yayımlanan Besim Atalay'ın *Divanü Lügati't Türk* çevirisi, Türk dili ile ilgili çalışmalarda uzun süre kaynak olarak kullanılmıştır.

Atalay 7 Kasım 1965 tarihinde Ankara'da 83 yaşında vefat etti.

Şiir, hikâye ve tiyatro türlerinde de eserler vermesine rağmen edebiyatçı kimliğinden ziyade dilciliği ile ön plana çıkan Besim Atalay, Türkçenin dil bilgisi, söz dizimi ve filolojik özelliklerini içeren kitaplar ve yazılar kaleme aldı. Yayımlanmış 44 kitabı bulunan Atalay'ın kitaplarından bazıları şunlardır:

Müslümanlara Öğüd. Trabzon: İkbâl Matbaası, 1330 [1911-1912].

Maraş Tarihi ve Coğrafyası. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1339 [1923].

Türk Büyükleri veya Türk Adları. İstanbul, 1339 [1923].

Bektaşilik ve Edebiyatı. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1340 [1924].

Baş Belâları -Üç Perde Manzum-. İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1926.

Âşık Kerem. İstanbul: Maarif Vekaleti Neşriyatı, 1930.

Cönk -I. Defter Manzum Hikâyeler. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

Türk Dili Kuralları. Ankara: Köy Hocası Matbaası, 1931.

Suna ile Çoban Hikâyesi. Ankara: Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1939.

Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi. Cilt 1, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1939.

Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi. Cilt 2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1940.

Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi. Cilt 3, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1941.

Et-Tuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1945.

Türkçede Kelime Yapma Yolları. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1946.

Arapça ile Türkçenin Karşılaştırılması. İstanbul: Marifet Matbaası, 1954.

Türk Dili ile İbadet. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1961.

Kur'an Tercümesi (Tanrı Kitabı). Ankara: Doğan Kardeş Matbaacılık Anonim Şirketi, 1962.

Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçede Türetme Sözlüğü. Ankara: Ayyıldız Matbaası AŞ, 1967.

Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri. Ankara: Ayyıldız Matbaası AŞ, 1968.

Abuşka Lûgatı ve Çağatay Sözlüğü. Ankara: Ayyıldız Matbaası AŞ, 1970 (Atalay, 2015, s. 20).

3. Maraş Tarihi ve Coğrafyası

1916 yılında yazılıp 1923 yılında yayımlanan *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*'nın daha önce yayımlanması için Besim Atalay büyük bir çaba göstermiştir. Başkanlık Osmanlı Arşivinde bulunan bir belgeden, Besim Atalay'ın, Maraş Tarihi adlı eserin basılması için 1916 yılında Maarif Nezaretine başvurduğu anlaşılmaktadır (Başkanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Defterleri Mektubi Kalemi 1218-61).

Yine Başkanlık Osmanlı Arşivinde bulunan 1918 tarihli belgeden Besim Atalay'ın Niğde Maarif Müdürlüğü sırasında *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* adlı eserin yayımlanması için Maârif Nezaretine başvurduğu, fakat kâğıt olmadığı için bu talebin karşılanamadığı anlaşılmaktadır (Başkanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Defterleri Mektubi Kalemi, 1235.91).

Nihayetinde eser 1923 yılında Maarif Vekâleti tarafından Matbaa-i Amire'de basılmış, eserin ikinci baskısı da 1924 yılında aynı matbaada yapılmıştır.

Maraş Tarihi ve Coğrafyası, 1973 yılında Mehmet Yusuf Özbaş tarafından Latin harflerine çevrilerek yayımlandı. Özbaş, eserin ön sözünde, Besim Atalay'ın Maraş'ı dışarıdan biri olarak tarafsız bir gözle tanıttığına dikkat çekmekte ve şu ifadelerle yer vermektedir:

Millet ve vatanımıza ve inançlarımıza gönül vermiş bir er olduğu eserinin başından sonuna kadar müşahede edilen merhumun Maraşlı olmayışı da kitaba başka bir kıymet ve hüviyet vermektedir. Her dost gibi o da acı söylemiştir. Doğrusu gerçekleri dile getirmiş ve bütün gerçekler gibi bu hâl bize acı gelmiştir. Bununla beraber methederken ve noksanlarımızı sayarken herhangi bir çıkar, akrabalık ve dostluk kaydı ile bağlı bulunmayışı teşhislerinin daha isabetli olmasına sebep olmuştur (Atalay, 1973, s. 3).

Eserin Latin harfleriyle ikinci baskısı 2008 yılında Ukde Yayınları arasında Yaşar ALPARSLAN ve Serdar YAKAR'ın editörlüğünde İlyas GÖKHAN ve Mehmet KARATAŞ tarafından, 1923 yılında yapılan ilk baskısı esas alınarak transkript metni ile birlikte yayımlandı. Ayrıca kitabın sonuna fihrist ve sözlük ilave edildi. Çalışmamızda da kitabın bu baskısı esas alındı.

Editörlerden Yaşar ALPARSLAN, takdim yazısında, kitabın Maraş tarihi ile ilgili olarak yazılan ilk ve bütün bir eser olma özelliğine vurgu yapmaktadır (Atalay, 2008, s. 9).

Besim Atalay, kitabı hazırlarken ciddi bir kaynak taraması yapmış, eserinin başında bu kaynaklardan bazılarını yer vermiştir. *Musavver Büyük Osmanlı Tarihi, Tarih-i Cevdet, Kısas-ı Enbiya, Medeniyet-i İslamiyye Tarihi, Tarih-i Siyasi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Büyük Tarih-i Umumi* gibi İslam kaynaklarının yanı sıra John Cembel'in *Hitit Yazı ve Tarihi*, Rekonder'in *Hitit Tarihi*, Simon Vehebetyan'ın *Mer'aş Hristiyanlığı Tarihi* gibi yabancı kaynaklardan ve resmî belgelerden yararlanmış, bu kaynaklarla kendi gözlemlerini birleştirerek eserini meydana getirmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki eser, yazıldığı dönemin şartlarında son derece sade bir Türkçeyle yazılmıştır.

Kahramanmaraş'ın tarihi, coğrafyası, sosyal ve kültürel yapısı ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda başvuru kaynağı olan ve dokuz bölümden oluşan *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* adlı eserin "Birkaç Söz" başlıklı ön sözünde Atalay eseri niçin yazdığını dile getiriyor. "Kendi mevcudiyetinden haberi olmayan bir kimse nasıl olur da başka varlıklardan bahsedebilir. 'Kendini bil her şeyi bilirsin' mealinde olan büyük ve doğru söz bu hakikatleri pek açık bir surette toplamıştır" (Atalay, 2008, s. 13) ifadesiyle insanın önce kendi varlığını ve değerlerini öğrenmesi gerektiğine vurgu yaptıktan sonra, eleştirel bir yaklaşımla toplum olarak bin yıldan beri kendimizi ve kendimize ait şeyleri öğrenmeye çalışmadığımızı ifade ediyor. Atalay, konuya açıklık kazandırmak için Osmanlı toplumu olarak kendi dilini öğrenmeden Arap'ın, Acem'in, Frenk'in dilini öğrenmeye kalkışıldığını, bundan dolayı da ana dilin karmakarışık bir hâle geldiğini belirtiyor. Aynı şekilde kendi tarihimizi öğrenmeden başkalarının tarihlerini öğrenmeye özenildiğini, bunun sonunda da öz tarihimizin unutulduğunu ifade ediyor. Aslında bu değerlendirme Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemine getirilmiş önemli bir eleştiridir.

"Artık bu zararın neresinden dönülürse kâr sayılır. Biz bu çıkmaz yoldan dönerek her şey için kendimizden başlamalıyız" (Atalay, 2008, s. 14) diyen Atalay, bir şeyi sevmek için onu iyi tanımının gerektiğini ifade ediyor:

Malumdur ki sevmek iyi görmek ve iyi tanımakla olur. Biz vatanımızı sevmek istiyorsak evvela onu iyice tanımalı ve iyice görmeliyiz; kör sevgi kör bilgi kadar dipsizdir. Vatanın tarihini, coğrafyasını, şanını, şerefini, güzelliğini, çirkinliğini yakından görüp bilmeli ki sağlam bir bağla bağlanalım (Atalay, 2008, s. 14).

Atalay, yukarıda açıkladığı gerekçelerden dolayı Maraş'ta bulunduğu zaman zarfında Maraş'ın tarihini coğrafyasını, ahlak, anane, lehçe ve ünlü kişilerini araştırarak kaydettiğini; çalışarak, çabalayarak, didinerek, dirsenererek kitabı yazdığını, bu suretle vatana ufak bir hizmet etmek istediğini belirtiyor.

3.1. Maraş İsminin Kaynağı ve Maraş'ın Yerleşim Tarihi

Besim Atalay, eserin birinci bölümünde Maraş kelimesinin kaynağı üzerinde duruyor. Asûrîler zamanında şehre Maraji adının verildiğini, bazı müelliflerin şehrin adını de Maraj, Marah, Maraksiyum şeklinde yazdıklarını belirtmektedir. Kimilerinin iddia ettiği gibi kelimenin Arapça olmadığına altını çizmektedir (Atalay, 2008, s. 17).

Besim Atalay Maraş'ın ilk yerleşimi ve İslamlıktan önceki tarihi hakkında bilgi vermektedir. Maraş'ın Anadolu'nun en kadim şehirlerinden biri olduğunu vurgulayan yazar, şehrin tarihinde iki defa yerini değiştirmiş olduğunu belirtir. Maraş'ın ilk yerleşim yerinin bugünkü şehrin güneydoğusunda Erkenez adı verilen çayın kenarında, ikinci yerleşim yerinin Kara Maraş denilen yerde olduğunu ifade eder.

3.2. Hititlilerle Türkler Arasındaki İlişki ve Maraş

İslamlıktan önce Maraş'ta sırayla Hititler, Asuriler, Makedonyalılar, Romalılar ve Selekilerin hüküm sürdüklerini belirten Besim Atalay, Hititler üzerinde çok durmaktadır. Bunun sebebi, onların Turan kavminden yani Türk olduklarına inanmasıdır. Bu iddiasına ispat olarak Hitit heykellerindeki insanların kısaya yakın orta, gözlerinin büyük, vücutlarının tıknaz, kollarının kısa ve kuvvetli, omuzlarının geniş olmasını gösterir ve bu özelliklerin Türk tipine uygun olduğunu belirtir (Atalay, 2008, s. 21).

Hititlerle Farsak Yörükleri arasında etnografik bakımdan büyük benzerlik olduğunu, kıyafet bakımından Maraşlıların bile bir Hitit kıyafeti gösterdiğini; kırmızı meşinden yapılmış burnu kalkık pabuçları ve kolları kısa abalarıyla bir Maraşlının bir Hitit'ten başka bir şey olmadığını, hele uzun entarilerin hiç değişmediğini ifade etmektedir (Atalay, 2008. s. 21).

Atalay, Hititlerin Türk olmasıyla ilgili iddiasını dil benzerliği ile ispatlamaya çalışmaktadır. Hititler zamanında kullanılan "Kargamış, Kadeş, Kumuh, kır, bar, pis, ip, eri, sak, kök" gibi kelimelerin Türkçe olduğunu belirtmektedir.

Besim Atalay, Maraş ve çevresinde birçok Hitit eserine rastlandığını, Maraş'ın Hititlere ait bir şehir olduğuna şüphe olmadığını, meşhur "Maraş Arslanı"nın Maraş Kalesi'nin kapısının üzerinde bulunduğunu, Kale'de daha birçok Hitit eseri bulunduğunu, bunlardan büyük bir kısmının yurt dışına kaçırıldığını, yalnız Amerika misyonerlerinin iki sene içinde 60 taş aşırıklarını belirtmektedir (Atalay, 2008, s. 29).

3.3. Arapların ve Türklerin Maraş'a Yerleşimi

Atalay; Akadlar, Sümerler, Asuriler, İranlılar, Makedonyalılar, Selekliyanlar, Ermeniler, Romalılar ve Bizanslıların Anadolu ve Maraş'taki hükümdarlıkları ve Müslüman Arapların Hazreti Ömer zamanında Halit Bin Velid tarafından Maraş'ı fethi hakkında geniş bilgiler verdikten sonra Türklerin Anadolu'ya ve Maraş'a yerleşme tarihine yer vermektedir.

Türklerin Anadolu'ya tarihin bahsedemediği zamanlarda yerleştiklerini, Hutut, Haldî gibi hükümetler ve medeniyetler vücuda getirmiş olduklarını belirten Atalay, İslamlıktan önce Atilla kumandasında Hun Türklerinin, Hazarların, Avarların, İskitlerin Anadolu'ya fetihler yaptıklarını fakat Hitit ve Haldîlerden başka Anadolu'ya gelen Türklerin sabit bir hükümet tesis edemediklerini, nihayet Sultan Alparslan'ın Anadolu'ya gelişiyle birlikte binlerce sene evvel Türk yurdu olan Anadolu'nun, yine eski sahibine kavuştuğunu ifade etmektedir. Besim Atalay, bu durumu Anadolu'da söylenen bir atasözüyle dile getirmektedir: "Mal sahibini, ten toprağını bulur" (Atalay, 2008, s. 64).

Besim Atalay, Anadolu'nun nasıl fethedildiğini, Selçuklu Devleti'nin Anadolu'da Haçlılara karşı nasıl set oluşturduğunu geniş bir şekilde anlatır. Bunun yanı sıra Türklerin Anadolu'ya girdikleri dönemde Müslüman Arapların içinde buldukları durumu da dile getirmektedir: Araplar yorulmuş, eski hararetlerini kaybetmiş, vakitlerini zevk ve safahatla geçirmektedirler. Halifelerin hiçbir nüfuzu kalmamıştır. "Araplarda cenk ve cidal için ne kollarında kuvvet, ne de kalplerinde azm u sebat ve maneviyat kalmıştı. Şiilik ve Sünnilik gibi iki siyasi entrika yüzünden Araplar ve İslamlar parçalanmış ve birbirine düşman kesilmişti" (Atalay, 2008, s. 67).

Atalay, İslam devletlerinin içinde buldukları durumu anlattıktan sonra, "İslamiyet'i korumak için başka bir kuvvete, taze bir kana, boğulmadık bir millete ihtiyaç vardı: Bu da ancak

Türklerle olabilirdi. Dünyanın en bakir ve fedakâr bir soyu olan Türklerin hayye al el felah sedası şarktan garba doğru sürükleyip getiriyordu” (Atalay, 2008, s. 67) cümleleriyle Türklerin İslamiyet’in bayraktarlığını yaptığını anlatır.

Besim Atalay, Selçukluların zayıflama ve yıkılma nedenlerinden birinin Acemleşmeleri olduğunu ifade eder. Saltanatı kuran babalarının adları hep Türk adı olduğu hâlde bunların Acem isimleri aldıklarını ve yazılarını da Farsça yazdıklarını, saraydaki Farslıların da Konya saltanatının bozulmasında etkili olduklarını belirtiyor (Atalay, 2008, s. 73). Ayrıca “Saraya her sınıftan mürai, dalkavuk, ayyaş, kalles herifler dolmuştu. Bu hükûmeti de Abbasi hilafeti gibi çarçabuk kokuttular” demektedir (Atalay, 2008, s. 73).

Besim Atalay, Selçuklu oğullarının Hz. Mevlana gibi büyüklerin nasihatlerini dinlemediklerini de vurguladıktan sonra “Bereket versin ki şarktan daha saf ve sağlam Türkler geliyor ve kan yine temizleniyordu” (Atalay, 2008, s. 73) ifadesini kullanıyor ve Karamanoğlu Mehmet Bey’in saraydan atılan Türk diline sahip çıktığının altını çiziyor.

Atalay, bu açıklamalardan sonra Maraş’ın tarihinde önemli bir köşe taşı olan Zülkadiroğlu Beyliği’nin Maraş’a yerleşmesi hakkında bilgiler aktarmaktadır:

Cengiz Han’ın Türkistan taraflarını (Gök bayrak) altına çağırdığı sıralarda oralarda birtakım aşiretler garba doğru göçüp geliyorlardı. Zülkadir namında bir beyin idaresi altında bir Türk aşireti bu esnada Anadolu’ya geçti. Yaz zamanlarında Albistan taraflarındaki yaylaklarda, kış vakitlerinde dahi Maraş Ovalarında vakit geçirmeye başladılar. Anadolu’da beylikler döneminin başladığı zamanlarda Zülkadirli de istiklale yeltendiler (Atalay, 2008, s. 74).

Besim Atalay, Zülkadir Beyliği’nin istiklallerine tam olarak mazhar olamadıklarını, bazen Mısır sultanlarına, bazen Osmanlı padişahlarına tabi olgeldiklerini belirtiyor.

Besim Atalay, Zülkadir Beyliği’nin neden tam bir devlet hâline gelip uzun ömürlü olmadığı konusunda bir tespitte bulunuyor. Atalay’a göre, aşireti hükûmet hâline getiren Karaca Beğ, cesur bir aşiret beyi idi fakat Osmanlı Devleti’nin sultanı Orhan Gazi’de görülen meziyetlere ve dehaya sahip değildi. “Onun için meydana getirdiği hükûmet iyi ve sağlam tesisat ve teşkilata istinat etmiyordu. İlan-ı hükümetinden sonra da kabile ve hükümetini yine aşiret tarzında idare ediyordu. Son zamanına kadar böyle devam etti. Kavi ve sağlam bir heyet-i içtimaiye vücuda getiremedi” (Atalay, 2018, s. 76). Bundan dolayı da Zülkadiroğlu bir “hükümet-i tabia” olmaktan kurtulamadı.

Besim Atalay, eserinde Zülkadir Beyliği’nin bütün beylerini icraatlarıyla birlikte tanıttıktan sonra Zülkadriye hanedanının en parlak zamanının Alaüddevle zamanı olduğunu ifade eder.

3.4. 1916 Yılından Önce Osmanlı Hâkimiyetinde Maraş

Atalay, Maraş’ın Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Bayezit ve Dulkadiroğlu aileleri arasındaki husumete ve aralarındaki mücadeleye geniş yer verir ve şu bilgileri aktarır:

Maraş’ta fetihten sonra iki derebeylik türemiştir. Bir eski Zülkadriye ahfadı ki bunlara halk (Dulkadirli) derlermiş. Diğeri Bayezidli ailesidir. Dulkadirli şehir doğu tarafını, Bayezitli batı tarafını tutmuşlar. Aralarında bugün bile Kanlıdere ismi verilen bir dereyi hudut kabul etmişler. Aralarında daima nizah ve kavga eksik olmamış. Âdeta muharebeler olurmuş. Şehir bu yüzden harap olmuş, ahali fakir ve sefil düşmüş, eski Maraş’ın mamuriyeti kalmamış (Atalay, 2008, s. 96).

Atalay, Maraş'ın gelişmemesinin nedenlerinden biri olarak gösterdiği Dulkadirliyle Bayezitler arasında geçen bu kanlı mücadeleye yöneticilerin çözüm bulamamasının sebebi olarak valilerin ve memurların ekseriyetle iki taraftan birini kolluyor olmalarını göstermektedir.

Kahramanmaraş'ta "Kanlıdere" adında derenin ıslah edilmesiyle oluşmuş cadde ve caddenin üzerinde de "Kanlıdere Köprüsü" adlı bir köprü vardır. Besim Atalay, dereye "Kanlıdere" adının verilmesini şöyle açıklamaktadır:

"Bu devirler Maraş'ın en felaketli ve kanlı devirleri imiş; aralarındaki hudut olan dereye Kanlıdere isminin verilmesi bundandır" (Atalay, 2008, s. 97).

Besim Atalay, 1866 yılında büyük bir kolera salgını olduğunu bu salgında Maraş'tan sekiz-on bine yakın insanın öldüğünü, Mutasarrıf Aşir Paşa ve oğlunun da bu salgında hayatını kaybettiğini belirtiyor (Atalay, 2018, s. 102).

Besim Atalay'ın eleştirdiği konulardan biri de Osmanlı'nın iskân politikasıdır. Atalay, "İskân-ı Aşir Belyesi" (Aşiretlerin İskânı Belası) yan başlıklı yazısında Çukurova'da devlet idaresini yeniden kurmak üzere oluşturulan Fırka-i İslahiye'nin; Cebelibereket, Kozan ve Maraş taraflarında bulunan Yörükleri iskân ederek İslahiye kazasını kurduğunu, mahvedilen binlerce nüfusa mukabil eksik teşkilatlı bir kaza meydana getirildiğini, Yörüklerin bu taraflarda buldukları zamanda Ermeni eşkıyasının kasıp kavurmaya başladığını, halkın iskân belasından dolayı yaşadığı eziyeti şiirlerine döktüklerini belirterek İlbeyoğlu ve Ulu Beğ adlı şairlerin şiirlerinden örnekler vermektedir (Atalay, 2008, s. 103).

Bir ön hazırlık yapılmaksızın, zor kullanılarak yapılan iskânın yörenin sosyal hayatında sarsıntılara yol açtığını belirten Atalay, "Kuru iskân imha demektir. Asırlardan beri alışılan bir hayat biçimi birdenbire değiştirilemez. Bunlar tedricen ıslah ve iskân edilmek lazım gelir iken yapılmadı. Üzerlerine asker çekildi. Ordular sevk edildi. Topa tutuldu. Obalar, yaylalar kışlaklar yıkıldı ve yıkıldı" demektedir (Atalay, 2008, s. 105).

Atalay, iskândan önce süvarilik hayatı ve cirit oyunlarının, milli bir erkek ve er hayatının olduğunu, kadınların bile bir erkek gibi ata binip cirit oynadığını, iskânla birlikte bir sosyal hayatın ve kültürün yok edildiğini ifade etmektedir (Atalay, 2008, s. 105).

Besim Atalay, iskânla birlikte insanların hayat biçiminde görülen değişikliğin yanı sıra tarım ve ekonomide de büyük olumsuzlukların yaşandığını belirtiyor. Mesela, sanki Tanrı'nın Türk'ün karakteri ve fiziki özelliklerine uygun olarak binek olmak üzere yaratılmış olan fakat Yörüklerin iskânı ile birlikte bol ot ve yaylaklardan mahrum kalan Çukurova atlarının yavaş yavaş azaldığını, bu atlarla beraber Maraş'ta güzel ve değerli bir sanat dalı olan "saraçlık"ın mahvoldüğünü belirtiyor. Maraş'ta Çukurova atlarına mahsus gayet kıymetli takımların yapıldığını, bir eğerin yüz elli-iki yüz altına kadar satıldığını, saraçlıkla beraber buna merbut "kazazlık" sanatının da büyük zarar gördüğünü ifade ediyor (Atalay, 2008, s. 105).

Besim Atalay, plansız iskânın sonuçlarını şu ifadelerle özetliyor:

Bakınız, bir aşiret iskânı ne kadar nüfusa, ne değerli sanatlara mal oluyor. Bir hata ne büyük fenalıklar doğuruyor. 'Bir sanat mahvolmuş' deyip geçivermek kolay değildir. Onun bir milletin sanayinde, iktisadında, refah ve saadetinde hatta ahlakında açtığı acı ve mühim gedikleri de beraber düşünmek gerekir (Atalay, 2008, s. 106).

3.5. 1916 Yılında Maraş'ta Sosyal ve Kültürel Hayat

3.5.1. Maraş'ta Ermeniler

Besim Atalay, Maraş'ta asayiş bozan, şehrin gelişmesine engel olan en önemli etkenlerden birinin Zeytunlu Ermeni eşkıyaları olduğunu, bu eşkıyalardan halkın ve yöneticilerin gına getirdiğini belirtiyor. Bu eşkıyaların, güvenlik güçlerinden kaçarak Zeytun'un sarp ve korkunç dağlarına çıktıklarını, Bertiz köylerini basarak İslamları parça parça edip ateşte yaktıklarını, Zeytun'da isyan çıkardıklarını belirterek bu isyanlardan birini bastırmak üzere Zeytun'a gönderilen güvenlik gücünün komutanı Süleyman Bey'i Ermeni eşkıyalarının pusuya düşürerek şehit ettiklerini, bu sebeple Zeytun'un isminin Süleymanlı olarak değiştirildiğini nakletmektedir. Atalay, Zeytun'un Osmanlı idaresine geçmesinden sonra Ermenilerin büyük ve küçük otuz beş defa ihtilal çıkardıklarını, yüzlerce Türk'ün kanını döküp evlerini yıktıklarını belirtmektedir (Atalay, 2008, s. 110).

3.5.2. Maraş Halkının Ahlak ve Âdetleri

Maraş Tarihi ve Coğrafyası'nın "Maraşlıların Ahlak ve Âdatı ve Şiveleri" başlığını taşıyan altıncı bölümünde Atalay, Türklerin diğer milletlerle kıyaslandığında çok temiz bir seciyelerinin olduğunu anlatır. Türklerin Anadolu ve Rumeli'deki büyük şehirlerde oturan ve başka soylarla az ve çok karışan pek az kısmı bir yana bırakılırsa büyük bir kısmının saf ve bakir bir ahlaka sahip olduklarını, Orta Asya'dan getirdikleri yaşam biçimlerini hâlâ muhafaza ettiklerini belirtir.

Atalay, Türk milletini zaman zaman Araplaştırmak, Acemleştirmek, Frenkleştirmek için yapılan çalışmaların ve emeklerin etkisinin olmadığını, olmuşsa da çok az bir kısmı için geçerli olduğunu, bunun için Allah'a şükretmek gerektiğini ifade etmektedir.

Atalay, ahlakın; tarihin, istidadın ve muhitin doğurmuş olduğu bir şey olduğundan taklit edilmez bir durum ve keyfiyet olduğunu belirtiyor. Türkler için en emin ve tabii yolun kendi millî seciye ve kabiliyetlerini genişletmeye, büyümeye çalışmak olduğunu, körü körüne bir milleti taklit etmenin son derece tehlikeli olduğunu ifade ediyor (Atalay, 2008, s.115).

Besim Atalay, Maraşlıların özellikle okuryazar olmayan avam tabakasının temiz ve güzel ahlaka sahip olduğunu belirtiyor. Maraş ve havalisinin ahlaklarını "metanet, sebat, inat, doğruluk, iffet, teslimiyet, kanaat, ümit, iman" (Atalay, 2008, s. 116) kelimeleriyle özetlemektedir.

Besim Atalay, bütün Türklerde olduğu gibi Maraş Türklerinin de hükûmete karşı çok samimi bir hürmet ve muhabbet gösterdiklerini belirtiyor. Hatta hükümetin yıllarca kendilerini ihmal etmelerine rağmen bu muhabbetlerine zerre kadar hanel gelmemiştir. Vergi, askerlik vesaire her türlü görevleri seve seve yerine getirirler. Diğer unsurlar gibi askerlikten kaçmazlar. Bu durum Türklerden başka hiçbir unsurda görülmez (Atalay, 2008, s. 118).

Besim Atalay için avam halk, "Hiç su katılmamış, bozulmamış, her mikyası ile tam bir Türktürler. Sade yaşarlar, basit ve doğru düşünürler, açık söylerler. Türk'ü, dünyasına bağlayan tek şey ancak Allah'ı, devleti ve ocağıdır. Maraşlılarca ocak muhabbeti hâlâ bakidir" (Atalay, 2008, s. 120).

Fakat Atalay, havas sınıfı için aynı şeyleri düşünmüyor. Bu sınıfın avama göre millî ve ırkî safiyetlerinin bozulmuş olduğunu söylemektedir.

Şehir kadınlarının, yukarıdan aşağıya kadar beyaz veya gök bir çarşafı örttüğünü belirten Atalay, “Her tarafı topraktan yapılmış, rutubeti damlarına kadar çıkmış olan dar, harap, pis evlerde akşamlara kadar çırık çevirmeye mecburdurlar” dediği Maraş kadınlarını, dünyanın en bahtsız kadınları olarak nitelendirir (Atalay, 2008, s. 121).

3.5.3. Maraş Halkının Yemek Kültürü ve Sağlık

Besim Atalay, Maraş'ta yemek âdetleri hakkında da bilgi veriyor. Maraş'ta yemeklerin bulgur ve bir nevi sert “tarhana”, döğme, nohut, mercimek gibi hububat ve patlıcan, bamya, fasulye gibi sebzelerden ibaret olduğunu ifade ediyor. Lahana ve pırasanın pek yenmediğini belirten Atalay, “Dünyada Maraş ahalisi kadar marul yiyen bir halk olmasa gerekir” (Atalay, 2008, s. 122) tespitinde bulunuyor.

Atalay, Maraş'ta avamın gıdasını bulgur ile tarhananın oluşturduğunu, ayranın çok içildiğini, halkın yoğurttan yapılmış “toyga çorbasi”ni çok sevdiğini, kuru tarhanayı ceplerine koyarak leblebi gibi yediklerini belirtiyor. Pişmemiş patlıcanı yemenin âdet olduğunu, gerek bulgur gerek sebze yemeklerini pek iyi pişirmeyip biraz çiğ bıraktıklarını; ayrıca çiğ etten yapılmış köfteyi severek yediklerini ifade ediyor (Atalay, 2008, s. 122).

Besim Atalay, Maraş'ta Müslümanlar arasında içkinin yaygın olmadığını, bazı zadeğân ve memurların dışında yerli halkın binde birinin bile içkinin kokusunu duymadığını ancak birçok erkeğin adı tütün ile külden yapılmış “ot” kullandıklarını belirtir. Otun nasıl kullanıldığını şöyle açıklar: “Teneke kutular içine koyup kahvede, sokakta, her yerde bir miktar ottan yani küllü tütün tozundan parmakla alırlar ve dişlerinin etine sürerler ve rastgele tükürürler. Bunun Arabistan'dan geldiğine şüphe yoktur çünkü oralarda daha çok yayılmıştır” (Atalay, 2008, s. 122).

Besim Atalay, Maraş'ta halkın “efsun”a ve “otacı”lara doktordan daha fazla önem verdiklerini belirtiyor. İhtiyar kadınlar arasında bulunan büyücü kadınların avamın ruhu üzerinde önemli bir etkiye sahip olduklarını ifade ediyor.

Kadınların doktorunun “otacı” adı verilen kadınlar olduğunu belirten Atalay, otacıların bitkisel ilaçla tedavi ettiklerini, bunların ilaçlarının çeşmezen, karanfil, tarçın, dereotu, nane, ıhlamur, üzerlik, ebemgömece vesaire olduğunu ifade etmektedir (Atalay, 2008, s. 123).

3.5.4. Maraş'ta Düğünler ve Giyim Kuşam

Besim Atalay, Maraş düğünleri hakkında da bilgi veriyor. Çalgı çalmanın âdet olduğunu, çalgıların iki gözden mahrum Ermeniler tarafından çalındığını, İslamların çalgı çalmasını ayıp karşılandığını belirtiyor. Gelinin başına merdiven başında para saçmanın âdet olduğunu, gelinin düğün günü eve birikmiş olan bütün kadınların ve hatta çocukların ellerini öpmeye mecbur olduğunu aktardıktan sonra şu bilgiyi paylaşıyor: “Gelin kırk güne kadar evden dışarı çıkmaz ve kimseye bir şey söylemez. Gelin bir iki çocuklu ana olasıya kadar kayın validesi ve kayın pederi ile oturup yemek yiyemez. Ayrı yemek mecburiyetindedir. Gelin ve kaynana kavgaları bütün şiddeti ile buralarda dahi câridir” (Atalay, 2008, s. 123).

Besim Atalay, Maraşlıların giyimi konusunda erkek giyimi için şu bilgileri veriyor:

Erkekler ekseriyetle kolları kısa yerli ma'mûlatından olan bir aba ile uzun entari giyerler. Entari peşlidir; iş zamanında entarinin peşleri kuşağa sokulur. Genç erkekler uçları oyalı yazma ve ihtiyarlar sarık sarırlar. Bellerine abanın üzerinden bir kuşak kuşanırlar. Pabuçları dahi yerli metayı olup burunları kalkık, kırmızı yemenilerden

ibarettir. Potin ve kundura giyenler pek azdır. Bazı yerli ve köylüler kıl ve yünden dokunmuş şalvar giyüp entarinin eteklerini şalvarın içine sokarlar. Abaların bazıları sırma ile işlemelidir ki beş yüzden bine kadar aba alınır ve satılmış. Yavaş yavaş setre ve pantolon giymeye başlamışlardır (Atalay, 2008, s. 126).

Besim Atalay, kadın giysileri hakkında da şu bilgiyi aktarmaktadır:

Kadınların elbisesi dahi erkeklerinki gibi sade ve basittir. Kadınlar sarı meşinden ma'mül kaba bir çizme giyerler ve adına 'edik' derler. Başlarına bazı şehir kadınları ile bütün köylü kadınları on santim yüksekliğinde fes giyip üzerlerine çember ve yazma sararlar. Vakti olan kadınlar bu feslerin üzerine altın dikerler. Vakti olmayan kadınlar, bilhassa köylü kadınları teneke parçalarından ibaret levhacıkları kulaklarının üzerine sarkıtırlar. Köylü kadınlarının burunlarına 'hızma' denilen gümüşü halkalar taktıkları görülmektedir. Bu da Arabistan'dan gelmiştir (Atalay, 2008, s. 128).

3.5.5. Maraş Ağzı ve Söz Varlığı

Besim Atalay, eğitimciliği ve devlet adamlığının yanı sıra aynı zamanda dil bilimcidir. Daha çok da bu yönüyle tanınır. Dil bilim ile ilgili ilk eserini *Türk Dili Kuralları* adıyla 1931 yılında yayımlamıştır. Bu tarihten sekiz yıl önce yayımladığı *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* adlı eserin altıncı bölümünde Maraş'ın ağız özelliklerinin tanıtıldığı "Şive-i Lisan" başlıklı bir bölüm yer almaktadır. Burada Maraş ağzıyla ilgili olarak kapsamlı bir bilgi verilmiştir. Bu hâliyle *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* adlı eser, Maraş ağzı hakkında geniş bilgi veren ilk eser olma özelliği taşımaktadır.

Atalay, her kavmin dilinin ve şivesinin sosyal çevresinden etkilendiğini, sosyal hayatı gelişmiş kavimlerin dillerinin de yükseldiğini, sade ve basit yaşayan kavimlerin dillerinin daha sade ve basit olduğunu belirtiyor. Atalay, dilin canlı bir varlık olma özelliğine vurgu yaparak Türk dilinin daha büyüme devresine yeni girdiğini, bu dilin yükselme ve olgunlaşma devrelerinin geleceğini ifade ediyor. Türkçenin işlenmemiş ve incelmemiş olduğunu, Maraş şivesinin de ince olmadığını, bunun nedeninin Maraş Türklerinin aşiret hayatına yakın bir hayata sahip olduklarını, sosyalleşmede geri kaldıkları için dillerinin de geri kaldığını belirtiyor (Atalay, 2008, s. 128).

Besim Atalay, Anadolu'daki Türk şiveleri arasında görülen büyük farklılığın nedenini Türklerin Orta Asya'dan aşiret hâlinde gelmelerine ve geldikten sonra iyice kaynaşarak birlik oluşturamamalarına bağlamaktadır (Atalay, 2008, s. 128). Atalay, şiveler (ağızlar) arasındaki bu sorunun nasıl giderileceğini de bir bilim adamı tespitiyle ortaya koyuyor: "Yollar yapılarak ihtilat (iletişim) fazlaşsın, mektepler açılıp, herkes okur ve okutulursa bu farklar kendi kendine kalker gider" (Atalay, 2008, s. 128).

Besim Atalay, Evliya Çelebi'nin Maraş Türklerinin iki asır evvelki şivelerini kaydettiğini; bugün Maraş şivesinin iki asır evvelkine nazaran çok değişmiş olduğunu, birçok kelimenin ya tamamen terk edilmiş veya az çok değişmiş ve incelmış bir hâlde bulunduğunu ifade ediyor (Atalay, 2008, s. 129).

Atalay, Maraş ağzının ayırt edici özelliklerinden birinin duyulan geçmiş zaman ekinin bulunmaması olduğunu belirtir. "Hiçbir Maraşlının ağzından 'gelmiş, gitmiş, olmuş, bulmuş' gibi '-miş'li kelime işitemezsiniz. Gelmiş diyecek yerde 'gelik', olmuş diyecek yerde 'oluk' derler" (Atalay, 2008, s. 129) diyerek duyulan geçmiş zaman -miş eki yerine -İg ekinin kullanıldığını belirtmektedir. Atalay, kelimelerin kullanımıyla ilgili olarak Maraş yöresine ait türkülerden örnekler vermektedir.

Besim Atalay, “Mazi-i şuhudi sigası da az kullanılıyor” (Atalay, 2008, s. 129) demektedir. Fakat Maraş ağzında mazi-i şuhudi sigası, yani görülen geçmiş zamanı olan –di eki sık kullanılan bir ektir. Yazarın aynı eserde “Mer’aş Türküleri” bölümünde verdiği şiir örneklerinde de görülen geçmiş zaman ekinin aynı şekilde kullanıldığını görmekteyiz:

Nice yürekleri oda dağladı

Akıbet kemendin seni bağladı

Be senin ettiğin Allah eyledi

Sandın mı zevalin buldun mu Zeytun (Atalay, 2008, s. 139).

Besim Atalay, “‘Ne yapalım, ne edelim.’ diyecek yerde ‘ne otak’ derler” (Atalay, 2008, s. 129) ifadesiyle de Maraş ağzında dilek-istek kipiyle çekimlenen şahıs eklerinin farklılığına dikkat çekmektedir.

Atalay, “Mer’aş şivesinde ‘ile’ edatı çok kereler bu şekilde kullanılmaz, ‘inen’ şeklinde kullanılır” (Atalay, 2008, s. 132) dedikten sonra konuyu aşağıdaki türküyü örneklendirmektedir:

Beğler şikâr eyler yavru bazınan

Ben yine ma’ilim uygun sazınan

El ele yârınan şirin sözünen

Değişirsen bahçenin menevşesinden (Atalay, 2008, s. 133).

Besim Atalay, “Maraşlılar bazı kelimelerin ortasında veya ahirinde bulunan kaf’ları, ‘gayın’ gibi telaffuz ederler: Akyar’ı Ağyar, Aksu’yu Ağsu diye söylerler.” diyerek Maraş ağzındaki sert ünsüzlerin yumuşamasına dikkat çekmektedir.

Atalay, geleyim, gideyim gibi kiplerde bulunan “y” ünsüzünün düşerek “gelem, gidem” şekline dönüştüğünü belirtmekte ve yine Maraş türküsünde geçen şu örneği vermektedir: “Dedim getir öpem! Söyledi yok yok!” (Atalay, 2008, s. 132).

Atalay, Maraş türkülerinden verdiği örneklerle Maraş ağzında yüce kelimesinin “üce”, ufak kelimesinin “uvak” şeklinde telaffuz edildiğine dikkat çekiyor.

Besim Atalay, Maraş ağzında kullanılmış olan kelimelerden bazılarının Şevket Efendi adındaki bir şairin şiirinde yer aldığını belirterek şiire ve şiirde kullanılan Maraş ağzındaki kelimelerin anlamlarına yer vermektedir.

Besim Atalay, Maraş’ın Suriye’ye yakınlığı yüzünden Maraş’ın avam diline birçok Arapça kelimenin karışmış olduğunu fakat bu kelimelerin “Arapçalığını” kaybettiğini yani kelimelerin Türkçenin yapısına uydurulduğunu belirtiyor (Atalay, 2008, s. 130).

Atalay, “Maraş ağzında pek saf ve bakir birtakım Türkçe kelimeler vardır.” diyerek o dönemde Maraş ağzında kullanılan eski Türkçe kelimelere ve karşılıklarına yer vermektedir. Bu kelimeler şunlardır:

- ecer:** Yeni.
ul: Köşe.
olgalamak: Açılmak, yayılmak.
arnaç: Karşı, mukabil.
otamak (otmak): Yapmak, etmek¹.
engişek: Karışıklık.
ede: Büyük kardeş, ağabey.
bük: Sazlık, bataklık.
bağcağı üzüldü: Sonu kesildi, kalmadı, bitti.
beli (bellik): Alamet, işaret.
banı: Kış konağı, kışlık ağıl.
bibi: Hala.
biti: Bir miktar, biraz.
teşt: Büyük bakır, leğen.
taman: Nasıl ki, çünkü, zira.
cıncık: Sırça, kâse, cam.
çıkla: Hepsi, tamamıyla.
cıvıltı: Can, ruh.
çimmek: Suya girmek, banyo yapmak.
daz: Kel, çıplak.
dar çıkmak: Daralmak.
debiyak: Demin, az önce.
doğdac: Yeni doğmuş.
şelek: Yük, zahmet.
salık: Haber, mektup.
sındı: Makas.
kovarmak: Salıvermek, koyuvermek.
kurduku²: Hırka.
göçek³: Gök şey, taze, yaş, yeşil.
kökcek⁴: Güzel, latif.
küşüm⁵: Merak, kaygı.
gözenek: Bakacak yer, delik.

¹ Bu kelimeyi Yusuf Özbaş, “utamak, utmak” şeklinde yazmıştır. bk. Atalay, Besim (1973). *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*. Hazırlayan: Özbaş, Mehmet Yusuf. İstanbul: Dizerkonca Matbaası, s. 100.

² Bu kelime Yusuf Özbaş'ın eserinde, “küdüğü” şeklindedir. bk. age. s. 100.

³ Bu kelime Yusuf Özbaş'ın eserinde “gövcek” şeklindedir. bk. age. s. 100.

⁴ Bu kelimeyi Yusuf Özbaş, “gökçek” şeklinde yazmıştır. bk. age. s. 101.

⁵ Bu kelime Yusuf Özbaş'ın eserinde “küşüm” şeklindedir. bk. age. s. 101.

kömbe: Bir nevi ekmek.

kişi: Erkek, koca.

mav (mağ): Evin üst çatısını tutmak için atılan direk.

hopur: Dağda ekin ekmek için ormandan açılan yer.

huğ: Ottan ve kamıştan yapılmış ev.

horanta: Aile, karı koca, kadın ev şenliği.

hotur: İhtiyar.

hele olsa⁶: Nasıl olsa.

yumuş: Buyruk, hizmet, iş.

yörep: Dağların sırtından geçen dar yol.

yekinmek: Kımıldamak, hareket etmek, kaldırmak.

yornuk: Yorgunluk.

yelpik: Göğüs darlığı.

yalgı⁷: Yalnızlık, تنها.

yavuncımak⁸: Rica.

yaşıl: Erkek ördek (Atalay, 2008, s. 130).

3.5.6. Maraş Türküleri

Besim Atalay, eserinin “Maraş Türküleri” başlığı altında destan, ağıt, türkü, koşma, semai tür ve nazım biçimlerinde bizzat derlediği şiirler yer almaktadır. Atalay, şiirlerin nazım biçimleri arasında ayırım yapmaksızın hepsine türkü adını vermiştir.

Atalay, türkülerin Türk hayatındaki yerini ve önemini şu sözlerle dile getirmektedir: “Maraş'ta ve köylerinde birçok türküler söylenir. Bunlardan iki yüz parçadan fazlasını topladım. İçlerinden en iyilerini bu kitaba koydum. Türk, bu türkülerle derdini anlatır. Zevkini terennüm eder, ruhunu ayarlar” (Atalay, 2008, s. 164). Atalay, bu bölümde destan, ağıt, türkü, koşma, semai türlerinde 36 şiire yer vermektedir.

Besim Atalay, yerli ve millî tavrını bu konuda da sürdürür ve “Türk tirşe buselerden, melal ahmerlerden, beyaz gölgelerden bir şey anlamaz” (Atalay, 2008, s. 164) diyerek halk şiirinin divan edebiyatı ve Serveti Fünun Dönemi şiirleri gibi yapmacık değil, doğal olduğunu vurgulamaya çalışır.

Edebî eserler, yazıldıkları dönemin zihniyetini, problemlerini, sosyokültürel hayatını yansıtır. Atalay'ın derlediği destanlardan, Maraş halkının o dönemde Zeytun Ermeni çetelerinden, eşkıyalarından çok eziyet çektiği anlaşılmaktadır. O yıllarda Ermeni katliamları üzerine onlarca destansı şiir yazılmıştır.

⁶ Bu kelime Yusuf Özbaş'ta “heylolsa” şeklinde yazılmıştır. bk. age. s. 101.

⁷ Bu kelime Yusuf Özbaş'ın eserinde “yalkı” şeklindedir. bk. age. s. 102.

⁸ Bu kelime Yusuf Özbaş'ın eserinde “yavuncumak” şeklindedir. bk. age. s. 102.

Özelde Maraş halkının, genelde Türk insanının sosyal ve bireysel hayatına ait temaların işlendiği bu şiirlerin büyük bir kısmında mahlas bulunmamaktadır. Dolayısıyla kim tarafından yazıldıkları belli değildir. Buna karşılık şiirlerde şu şairlerin mahlasları bulunmaktadır: Karacaoğlan, Âşık Mustafa, Sadi, İlbend, Beyoğlu, Zarif, Arif, Molla Hasan.

3.5.7. Maraş'ın Tarihî Şahsiyetleri

Maraş Tarihi ve Coğrafyası adlı eser sayesinde Maraş'ın yetiştirdiği bazı önemli şahsiyetler hakkında bilgilere ulaşabiliyoruz. Nitekim eserin sekizinci bölümünde Maraş'ta geçen ünlü kişiler, ulema, din adamları ve şairlere yer verilmiştir. Toplam 24 kişinin tanıtıldığı isimlerin arasında İslamiyet öncesinde yaşamış, İstanbul Patriği olan Nastoryus da bulunmaktadır. Atalay, tanıttığı kişilerin aile çevresi ve eğitimi ile birlikte ön plana çıkan özellikleri hakkında kısa biyografik bilgiler sunmakta, şairler için de ayrıca birkaç şiirinden örnek vermektedir. Tanıtılan şahıslardan bazıları şunlardır: Saçaklızade, Gaffar Baba, Bahtiyar Efendi, Debbağzade Ahmet Efendi, Sümbülzade Vehbi, Nadir Baba, Abdulkaki Efendi, Kenan Paşa.

3.5.8. Maraş'ta Sosyal Mekânlar

Şehirde mahalle mescitleri de dâhil 92 tane cami ve mescit olduğunu, bunların harap ve içlerinin bakımsız olduklarını vurgulayan Atalay, bu ihmalkârlığın sebebini, cami ve mescitlerin çokluğuna karşılık bunların düzen ve temizliğine bakacak yeterli sayıda hademenin bulunmamasına, İslam'ın ruhlarımıza kadar nüfuz etmeyip görünüşte kalmış olmasına bağlamaktadır (Atalay, 2008, s. 195).

Maraş'ta Ermenilerden başka Hristiyan olmadığını, dördü Ortodoks Ermenilerine, diğerleri Katolik ve Protestanlara mahsus olmak üzere 11 kilise bulunduğunu belirten Atalay, belediyenin hastanesinin olmadığını, yalnız Alman misyonerlerine ait bir hastanenin bulunduğunu; Maraş'ta en güzel binaların Hristiyanlara ve bilhassa ecnebi misyonerlerine ait olduğunu, Alman ve İngiliz misyonerlerine ait güzel mekteplerin bulunduğunu ifade etmektedir (Atalay, 2008, s. 197).

Atalay, Maraş merkezinde otuz kadar hamamın bulunduğunu fakat bunların hiçbirinin elverişli olmadığını belirtiyor (Atalay, 2008, s. 196).

Atalay, köprü ve çeşme varlığı konusunda bugün için ilginç gelen bilgiler aktarıyor. Büyük ve küçük sokak aralarında yirmi dört tane köprünün, 40 kadar da umumi çeşmenin bulunduğunu, her evde, hatta bazı dükkânlarda ayrıca birer çeşmenin olduğunu ifade ediyor (Atalay, 2008, s. 196). Şehrin içerisinde yeni ve eski otuz kadar su değirmeninin bulunduğunu da vurgulayan Atalay'ın verdiği bu bilgilerden hareketle Maraş'ın su potansiyeli bakımından oldukça zengin bir şehir olduğunu söylemek mümkündür.

Besim Atalay, Maraş evleri hakkında da bilgi veriyor. Maraş'taki evlerin büyük çoğunluğunun kerpiçten yapıldığını, üzerlerinin toprak olduğunu, yağmurlu zamanlarda damların "lov" denilen silindir taşla lovlandığını, havaların açık olduğu zamanlarda damların çocuklar tarafından oyun yeri olarak kullanıldığını ifade ediyor (Atalay, 2008, s. 197).

Besim Atalay, Maraş merkezinde iki ziyaret yeri olduğunu belirtiyor. Bunlardan biri Ahır Dağı eteğinde 200 metre kadar yüksek bir tepecik üzerindedir ki buna Müslümanlar "Osman Baba Tepesi", Hristiyanlar "Surp Serkis" veya "Taksar Akvel Tepesi" demektedir. Hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar yılın belli günlerinde bu tepeyi ziyaret etmektedirler. Diğer ziyaretgâh ise Maraş'ın sekiz kilometre güneyinde bulunan "Malik Eşter" türbesidir (Atalay,

2008, s. 198). Atalay, Malik Eşter'in Maraş'ın fethine geldiği yönündeki rivayetin doğru olmadığını, onun Hz. Ali tarafından Mısır'a vali olarak gönderildiği zamanda Mısır'a giderken yolda zehirlenerek vefat ettiğini belirtmektedir.

3.5.9. Maraş'ta Doğa ve İnsan

Atalay, Maraş'ın rüzgârlı bir şehir olduğunu, derelerin kokusunun, sokakların çöplerinin ancak “poyraz” tarafından temizlendiği için poyraza “belediye reisi” denildiğini; poyraz eserken ağaçları, bazı hafif ve ihtiyar evleri yıktığını, şiddetli estiği zamanlar taş binaları bile sarstığını aktarmaktadır (Atalay, 2008, s. 200). Daha önce de belediyenin hastanesinin olmadığını belirtmiş olan Atalay, Maraş'ta belediyenin çok yoksul olduğunu, sosyal hizmetleri yerine getiremediğini vurgulamıştır.

Atalay, Maraş'taki orman varlığına dikkat çektiği yazısında Ahır, Merk, Uludaz ve Kapıçam Dağlarında yakın zamana kadar zengin ormanların olduğu fakat tahrip edildiği, hâlihazırda ise şehrin en zengin ormanının Engizek Dağı'nda bulunduğu bilgisini verir. Ayrıca Başkonuş Dağı'nın şehre uzak olmasından dolayı ormanını saklayabildiğini belirtir (Atalay, 2008, s. 200).

Besim Atalay, Maraş'ta bir tane ılıca bulunduğunu bunun Başkonuş ile Yavşan Dağı arasında ve Ceyhan Nehri kenarında bulunduğunu belirterek “Suyu yirmi derece-i hararete olup çeliklidir” ifadesini kullanmaktadır (Atalay, 2008, s. 201). Bugün için sözü edilen ılıca Sır Barajı suyunun altında kalmıştır.

Atalay, Maraş'ta 109 köy bulunduğunu belirttikten sonra en büyüklerinin isimlerini ve nüfus bilgilerini vermektedir. 116 hanesiyle büyük köyler arasında yer alan “Sır Köyü” üzerinde fazla durmaktadır. Bu Sır Köyleri halkı hiç bozulmadık Türklerden ibarettir. Bunların şehir ile münasebetleri azdır. Dillerinde birçok saf Türkçe kelime vardır. Çok zor şartlarda ve yokluklar içinde yaşamalarına rağmen kendileri hâllerinden memnundurlar. Dağlarda bağımsız yaşamayı ovalardaki jandarma kamçısına tercih ediyorlar (Atalay, 2008, s. 204). Atalay'ın Sır Köylerine duyduğu muhabbetin arkasında Türk kültürünü muhafaza etmeleri ve Türk'ün bağımsız yaşama ülküsünü onlarda görüyor olması yatmaktadır.

3.5.10. Maraş'ta Ticaret ve El Sanatları

Besim Atalay'ın bu eseri yazdığında Maraş'ın nüfusu 32.704'tür. Bunun 8500'ü Hristiyanlardan oluşmaktadır. Nüfus'un 15.000 kadarı ziraatla, 2.600'ü sanatla iştiğal etmektedir (Atalay, 2008, s. 206).

Besim Atalay, şehrin geçim kaynakları üzerinde dururken bugün Kahramanmaraş'ta unutulmaya yüz tutmuş zanaatlar hakkında da kıymetli bilgiler vermektedir.

Besim Atalay'ın verdiği bilgiye göre o dönemde Maraş'ta İzmir Şark Halı Kumpanyasının bir şubesi mevcuttur. Burada yüz kadar tezgâhta 8-10 yaşından büyük Hristiyan kızlar çalışmaktadır. Bu tezgâhlarda halılar istenilen numuneye göre dokunup İzmir'e, oradan da Avrupa ve Amerika'ya gönderilmektedir (Atalay, 2008, s. 206).

Atalay, Maraş'ta halıcılıktan başka kadın sanatı olarak “zarifecilik” adında bir sanat olduğunu, mendillerin kenarlarının ipekle işlenmesinden oluşan bu zarifelerin de Avrupa ve Amerika'ya gönderildiğini ifade etmektedir (Atalay, 2008, s. 206).

Maraş'ta en revaçta olan sanatın “debbağlık” olduğunu, debbağların genellikle Müslüman ve Türk olduğunu ve epeyce para kazandıklarını; debbağlığı marangozluğun, pabuççuluğun, çulhacılığın takip ettiğini ve bu sanatların hepsinin iptidai olduğunu, hiçbirinin asrın ihtiyacına cevap vermediğini; şehirde 170 kadar debbağ dükkânı, 305 kadar pabuççu dükkânı bulunduğunu; evvelce Maraş'ın saraçlık sanatının meşhur olmasına rağmen bu sanatın mahvolduğunu belirtmektedir (Atalay, 2008, s. 206).

Sanayi içinde yalnız marangozluğun az çok gelişme gösterdiğini, Müslüman marangozların “külekçi” adı verilen esnaflardan oluştuğunu, bunların ceviz ağacından çok basit kovalar yapıp on meteliğe sattıklarını belirtmektedir.

Besim Atalay, halkın pek az bir kısmının ticaretle meşgul olduğunu, 500 kişinin büyüklü küçüklü ticaretle uğraştığını, tüccarların yüzde altmışının Hristiyan olduğunu belirtmekte, Maraş'ın ithalatının 5.050.000 kuruş, ihracatının 17.514.000 kuruş olduğu bilgisini vermektedir (Atalay, 2008, s. 218).

Atalay, şehrin ticaretinin geri kalmasının nedenini de yine eleştirel bir yaklaşımla yorumlamaktadır: “Yolu olmayan bir memleketin sanayi ve ticaret hususunda pek geri kalacağı bedihî (besbelli)dir” (Atalay, 2008, s. 219).

3.5.11. Maraş'ta Tarım ve Hayvancılık

Atalay, Maraş'ta bağcılık kültürünün çok yaygın olduğunu, Maraş dâhilinde 101 dönüme yakın bağın bulunduğunu, bunlardan 20.000.000 okkaya yakın üzüm alındığını, üzümlerin tazeyken tüketildiğini, gerisinden pekmez, bastık, pestil, samsa, sucuk gibi yiyecekler yapıldığını, Maraş'a mahsus olan “ravanda” tatlısının bir yerde yapılmadığını, İslamların üzümünden içki çıkarmadıklarını belirtmektedir (Atalay, 2008, s. 209).

Besim Atalay, Maraş'ın toprağının ziraat ve sebze için çok müsait olduğunu, hava ve suyun bu kadar uyum sağladığı bir yer daha görmediğini ifade ettikten sonra şu eleştiriyi yapmaktadır:

Her türlü meyve ve hububat yetiştirmek imkânı mevcut olduğu hâlde istifade edilemiyor. İyi meyve bulunmuyor; hele elma ve armudun aşılınmışı yoktur. Dağlarda yabani bir suretle biten ahlâtları yerler. Pek güzel kayısı, şeftali, nar, erik yetiştirecek olan bu verimli toprakta meyve namına adı ve kötü zerdaliden başka bir şey yoktur (Atalay, 2008, s. 211).

Atalay, vaktiyle Maraş'ta çok zeytin ağacının bulunduğunu, 1909 yılında meydana gelen soğuşun hepsini mahvettiğini, bundan sonra Müslümanların bir daha heves edip zeytin dikmediklerini ifade ediyor (Atalay, 2008, s. 211).

Maraş'ın Ceyhan Nehri'ne sahil olan dağlarında ve Pazarcık kazası ormanlarında milyonlarca yabani zeytin ağacının bulunduğunu, bunların köylülerce odun yerine yakıldığını belirten Atalay, Maraş dağlarında sayısız fıstık ve badem ağaçlarının bulunduğunu, bunlardan başka yabani üzüm asmaları ve yabani çileğin bulunduğunu, Maraş'ın bağlarında 36 çeşit üzümün sayıldığını belirttikten sonra şu yargıya varır: “Dağ tepelerinde asmaların bulunmasından anlaşılıyor ki üzümün vatanı Anadolu ve Toros Dağları'dır. Üzüm dünyaya buralardan dağılmıştır” (Atalay, 2008, s. 211).

Atalay, Andırın Dağları'nda menekşelerin orakla biçilecek kadar çok olduğunu, ormandan elde edilenlerden ancak kudret helvası, fıstık, sahlep, cehri, mazı, menekşe kurusu gibi ufak tefek şeylerin ecnebi memleketlerine gönderildiğini belirtiyor (Atalay, 2008, s. 211).

3.5.12. Maraş'ta Eğitim

Maraş'ın maarif müdürü Besim Atalay, şehrin eğitim durumu hakkında da önemli bilgiler vermektedir.

Atalay, merkezde 1900 yılında açılan altı yıllık bir idadının, 1915 yılında açılan dört yıllık gündüzlü bir darülmualiminin, dokuz tane erkek ibtidai mektebinin ve bir kız ortaokulunun bulunduğunu belirtmektedir (Atalay, 2008, s. 212).

Maraş'ın merkezinde on kadar medrese olduğunu, bunlardan en meşhur olanlarının Taş Medrese, Hatuniye, Bağdadiye, Kadiriye ve Nebeviyye medreseleri olduğunu belirten Atalay, bu medreselerin hepsinin de harap, rutubetli ve bakımsız olduklarını ifade ediyor. Bu medreselerden başka bazı mescit ve cami avlularında üç beş odalı medreseliklerin bulunduğunu fakat hepsinin de harap durumda olduklarını; vaktiyle bu medreselerde üç yüzden fazla öğrencinin bulunduğunu fakat kimsenin kalmadığı bilgilerini paylaşmaktadır (Atalay, 2008, s. 193).

Kitapta okul kıyafetleriyle öğrencilerin, mahalli kıyafetleriyle halkın, resmî kıyafetleriyle memurların katıldığı Ergenekon Bayramı'ndan toplu olarak çekilen bir fotoğraf yer almaktadır. Fotoğraftan hareketle Ergenekon'un, diğer adıyla Nevruz'un o dönemlerde kutlandığını anlıyoruz (Atalay, 2008, s. 216).

Besim Atalay, eserinde Maraş'ın genel görünüşüne ait bir fotoğrafa daha yer veriyor ve fotoğrafta altına şu ifadeleri yazıyor:

“Yurdumuzun çibanları

1. Amerikan İlm-i İlahi Müessesesi (Amerikan Teoloji Okulu) 2. Amerikan Koleji 3. Alman Darüleytamı 4. İngiliz Darüleytamı” (Atalay, 2008, s. 184).

Gerçekten de bu kurumlar, Millî Mücadele Dönemi'nde eğitim kurumu olarak değil, şehir Türklerin elinden almak için Ermenilerle Fransızların karargâhları olarak kullanılmıştır.

Besim Atalay, Maraş'ta daha önce kütüphanenin olmadığını, öğretmen okulunun bünyesinde topladığı 450 cilt eserden oluşan ve “Kitap Evi” adını verdikleri küçük bir kütüphane kurduğunu belirtiyor (Atalay, 2008, s. 217).

Atalay, Maraş'ta bir de müze kurma çalışmasına başladığını, şehir dâhilinde bulabildiği eserleri bu müzede topladığını belirtiyor. Hitit eserlerinden oluşan sekiz eser, Makedonyalılara ait üç taş, Latin ve Romalılarına ait iki abide bulunduğunu ifade etmektedir (Atalay, 2008, s. 218).

Sonuç

Besim Atalay'dan önce Maraş'ın tarihi, coğrafyası, sosyal hayatı, eğitimi, dili, arkeolojisi bakımından *Maraş'ın Tarihi ve Coğrafyası* adlı eser kadar derli toplu bir eser yazılmamıştır. Bu eser, Cumhuriyet öncesi Maraş tarihi, kültürü, sosyal hayatı için temel başvuru eserlerinden biri olması dolayısıyla Kahramanmaraş için hem dikiz aynası hem de pusula değeri taşımaktadır.

Eser, Anadolu'nun İslamiyet öncesinden Osmanlı'nın son dönemlerine kadarki tarihini bir bütün olarak vermesi bakımından da kıymet arz etmektedir. Atalay yalnızca Maraş tarihine değil, aynı zamanda Anadolu tarihine de ışık tutmaktadır. Bu bakımdan eser kendinden sonraki çalışmalara öncülük etmiştir ve etmektedir.

Atalay, eseri eleştirel bir yaklaşımla kaleme almıştır. Bu yaklaşım, özelde Maraş'ın, genelde Osmanlı şehirlerinin yeterince gelişmemesinin nedenlerini de ortaya çıkartmaktadır. Ermeni eşkıyalarının devamlı surette asayiş bozmaları ve Beyazıtlılarla Dulkadirliilerin arasındaki husumetin, bitmek tükenmek bilmeyen kavgalarının şehrin huzurunu ve düzenini bozması, zamansız ve yanlış iskân çalışmaları, şehirde adaletin tesis edilememesi, Maraş'ın Kara Maraş denilen yerleşime daha müsait olan eski yerleşim yerinden taşınması, tarihî eserlerin korunamaması, eğitimin ve eğitim kurumlarının yetersizliği, dinin iyi anlaşılabilmesi; medrese, ibadethane, hamam gibi sosyal alanların bakımsızlığı, ilkel ziraat yapılması nedeniyle verimli toprakların işlenememesi, ulaşım zorluğu Besim Atalay'ın tespit ettiği sorunlardan bazılarıdır.

Eserde, o döneme ait eğitim durumu hakkında da bilgiler edinmekte, devletin içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve ekonomik çöküntünün eğitimi de etkilediğini, buna mukabil gayrimüslimlerin daha refah bir yaşantı sürdürdüklerini öğrenebilmekteyiz.

Maraş'ın dil özellikleri hakkında bilgi verilmesi ve bu bölüm içerisinde Maraş'ta halk arasında konuşulan Türkçeye yönelik küçük bir Türkçe sözlüğün olması o dönemdeki konuşulan Maraş ağzının anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Eserde, zarifecilik, debbağlık, pabuççuluk, kazazlık, marangozluk, külekçilik, saraççılık ve çulhacılık gibi dönemin yaygın olan ama bugün unutulmaya yüz tutan el sanatlarına da yer verilmesi, somut olmayan kültürel değerlerin araştırılması bakımından kaynaklık teşkil etmektedir.

Eser, Maraş'ta 1916 yıllarına ait erkek ve kadın giyim biçimleri, halkın yemek alışkanlıkları, halk hekimliği; tarım, hayvancılık, meyve yetiştiriciliği gibi folklor, etnografya ve coğrafya alanlarına kaynaklık edecek değerli bilgileri ihtiva etmektedir.

Besim Atalay'ın halk bilimine olan ilgisi, onun Maraş yöresine ait türküleri, destanları, ağıtları, semai ve koşmaları derlemesini ve bunlardan bazılarının eserine yer vermesini sağlamıştır. Eserde bulunan bu şiirlerden Maraş ve yöresinde zengin bir halk edebiyatının varlığı anlaşılakta, Âşık Mustafa, Sadi, İlbend, Beyoğlu, Zarif, Arif, Molla Hasan gibi şairler araştırmacıların dikkatine sunulmaktadır.

Kaynaklar

Atalay, B. (1961). *Türk dili ile ibadet*. İstanbul: Nebioğlu Yayınları.

Atalay, B. (1973). *Maraş tarihi ve coğrafyası*. (haz. Mehmet Yusuf Özbaş). İstanbul: Dizerkonca Matbaası.

Atalay, B. (2008). *Maraş tarihi ve coğrafyası*. (haz. İlyas Gökhan-Mehmet Karata). Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.

Atalay, B. (2015) *Bektaşilik ve edebiyat*. (haz. Gürol Pehlivan). İstanbul: Ötüken Yayınları.

Başkanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. Maarif Nezareti Defterleri Mektubi Kalemi [MF. MKT], 1235.91-H 06.12.1336 / M 12.09.1918.

Başkanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. Maarif Nezareti Defterleri Mektubi Kalemi [MF. MKT], 1218-61 - H.29.10.1334 / M 29.08.2016.

Öz, A. (2013). Besim Atalay'ın (1882-1965) Tanrı kitabı adlı meali. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 27, 428-441.

Extended Abstract

Until 1923, a work that introduced the history, geography, economy, social and cultural life of Maraş, one of the oldest cities of Anatolia, was not written. Besim Atalay, who served as the director of education between 1915-1916, studied the history and geography of Maraş during his tenure; By taking the trade, social and cultural life as a whole, he made his researches and observations into a book called Maraş History and Geography. The book was published in 1923 in Arabic letters.

Besim Atalay, author of the book titled *The History and Geography of Maraş*; He finished both the madrasa and the school of the darümuallim; He was the director of education in Maraş, Niğde, and İçel. Besim Atalay has taken an active role in the National Struggle since the beginning of the War of Independence and served as a deputy in the Turkish Grand National Assembly for a long time. He is a scientist and statesman who has worked at the Turkish Language Institution for 26 years and taught Persian at the university.

The History and Geography of Maraş was written in Latin letters first by Mehmet Yusuf Özbaşı in 1973 and secondly in 2008 by İlyas Gökhan and Mehmet Karataş.

The work titled *The History and Geography of Maraş* consists of a preface and nine chapters. Atalay devotes the first part of his work to the source of the word Maraş. He informs that the city was named Maraji during the time of the Asrîs and that this name was used in the forms of Maraj, Marah, Maraccium, Margaji, and Germanic throughout history.

Besim Atalay claims that the Hittites, who established civilization in Anatolia, which includes Maraş in history, were from the Turan tribe and Turks, as evidence of this claim, the similarity of the Hittite sculptures to the Turkish type, ethnographically to the Persian nomads, the clothes of the Marash people in terms of dress and the words found in the Turkish language. shows the similarities between words.

Besim Atalay stated that many Hittite artifacts were found in and around Maraş, there is no doubt that Maraş was a city belonging to the Hittites, that after the Hittites, Akkadians, Sumerians, Assyrians, Iranians, Macedonians, Salafkians, Armenians, Romans and Byzantines ruled in Marash; Caliph Omar who brought Marash to Islam states that it was the great Alpaslan who won the Turks.

According to Besim Atalay, the Zülkadir (Dulkadir) Principality, which was established in Maraş, was stuck between the Egyptian and Ottoman sultanates, and could not gain independence throughout the principality. One of the reasons for this is that the principality was governed like a tribe and that the beys did not have the virtue and genius found in the Ottoman beys.

Atalay states that after Maraş came under Ottoman rule, there was no peace in the city due to the hostility and quarrels between the Bayezit family and the Dulkadirli families and that the creek that separated the two families was named "Kanlıdere" because these two families were painted in blood.

According to Atalay, the people of Maraş and its region suffered greatly due to the untimely and unplanned settlement policy of the Ottoman Empire. Finding the square empty due to the settlement of the nomads, the Armenian bandit swept the people, and the people had to change the way of life they had been living for centuries. their social and cultural lives and economies have been adversely affected. With the settlement, the need for Çukurova horses decreased, however, the saddlery profession, which has a very important place in Maraş and the main source of livelihood of the people, has been destroyed.

Besim Atalay states that one of the most important factors that disturb the order in Maraş and prevent the development of the city is the Armenian bandits from Zeytun and that the people and the rulers suffer from the damage and unrest these bandits have inflicted.

According to Besim Atalay, Marash Turks show very sincere respect and affection towards the state. Especially the common people, whose Turkishness has never been spoiled, live simply and speak openly. The only thing that connects them to their world is God, the state, and hearths.

Atalay, who also included Maraş dishes, said that the dishes are mostly cereal, especially bulgur, that tarhana has an important place and that people eat lettuce a lot; He draws attention to the fact that they love meatballs made of toyga and raw meat.

Atalay states that the Muslim people in Marash do not drink alcohol, but they use a product called "grass" a lot and that the people in Maraş attach more importance to the enchantment and the herbalists than the doctors.

Stating that it is a custom to play instruments in Marash weddings, that the instruments are played by Armenians without two eyes, and it is a shame for Islam to play an instrument, Atalay also gives information about men's and women's clothing in Maraş.

Besim Atalay, compiled from Maraş and its region, including 36 poems such as epic, lament, semai, running, which he called as a folk song, and recording these poems, as well as Karacaoğlan, Aşık Mustafa, Sadı, İlbend, Beyoğlu, Zarif, Arif, Molla Hasan. He contributed to the determination of the bards.

The biography of 24 historical figures raised by Maraş is included in the work.

There are 109 villages in Marash. Among these villages, Atalay appreciates the mountainous village named "Sır" for having little contact with the city, being fond of their Turkishness and independence, and preserving their culture.

According to the information given by Atalay, in the years 1915-1916, 15,000 of the population was engaged in agriculture and 2,600 of them were engaged in art. At that time, the Izmir Şark Halı Company had a branch in Maraş. Here, Christian girls over 8-10 years old work at about a hundred looms. On these looms, carpets are woven according to the desired sample and sent to Izmir and from there to Europe and America.

Atalay reports that there is an art called "graceful", which consists of embroidering the edges of handkerchiefs with silk as a women's art other than carpet weaving, and that these elegant ones are sent to Europe and America.

Atalay states that the most popular craft in Marash is "tanneries", that the tanners are generally Muslim and Turkish, followed by carpentry, shoemaking, woodworking, and ingots.

Atalay states that there are 1 high school, 1 darülmuallemi, 9 boys 'ibtidai schools and 1 girls' secondary school, 10 madrasas in the center, there is no library in the city, and he established a library and a museum during his tenure.

